Тема 9. Ризик і страхування підприємницької діяльності

План заняття

1. Поняття ризиків у підприємницькій діяльності, їх види.
2. Оцінювання ризиків підприємницької діяльності.
3. Ризики, не пов'язані зі страхуванням.

1. Поняття ризиків у підприємницькій діяльності, їх види.

Під господарським (підприємницьким) ризиком прийнято розуміти ризик, що виникає при будь-яких видах діяльності, пов'язаних з виробництвом продукції, товарів, послуг, їх реалізацією, товарно-грошовими, і фінансовими операціями, комерцією, здійсненням соціально-економічних і науково-технічних проектів. У розглянутих видах діяльності доводиться мати справи з використанням і обертанням матеріальних, трудових, фінансових, інформаційних (інтелектуальних) ресурсів, так що ризик зв'язаний з погрозою повної чи часткової втрати цих ресурсів. У підсумку підприємницький ризик характеризується як небезпека потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів чи недоодержання доходів у порівнянні з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів у даному виді підприємницької діяльності.

Іншими словами, ризик є погроза того, що підприємець понесе втрати у виді додаткових витрат понад передбачені прогнозом, програмою його дій, або одержить доходи нижче тих, на які він розраховував.

При встановленні підприємницького ризику треба розрізняти поняття «витрати», «збитки», «втрати». Будь-яка підприємницька діяльність неминуче зв'язана з витратами, тоді як збитки мають місце при несприятливому збігу обставин, прорахунках і представляють додаткові витрати понад намічені.

Сказане вище характеризує категорію «ризик» з якісної сторони, але створює основу для перекладу поняття «підприємницький ризик» у кількісне. Дійсно, якщо ризик – це небезпека втрати ресурсів чи доходу, то існує його кількісна міра, обумовлена абсолютним чи відносним рівнем втрат.

В абсолютному значенні ризик може визначатися величиною можливих втрат у матеріально-речовинному (фізичному) чи вартісному (грошовому) вираженні, якщо тільки збиток піддається такому виміру. У відносному значенні ризик визначається як величина можливих втрат, віднесена до будь-якої бази, у вигляді якої найбільш зручно приймати або майновий стан підприємця, або загальні витрати ресурсів на даний вид підприємницької діяльності, або очікуваний доход (прибуток) від підприємництва.

Стосовно до підприємства як базу для визначення відносної величини ризику доцільно брати вартість основних фондів і оборотних коштів підприємства чи намічені сумарні витрати на даний вид підприємницької діяльності, маючи на увазі як поточні витрати, так і капіталовкладення, чи розрахунковий доход (прибуток).

Вибір тієї чи іншої бази не має принципового значення, але слід віддати перевагу показнику, який обумовлений високим ступенем вірогідності.

Відповідно втратами будемо вважати зниження прибутку, доходу в порівнянні з очікуваними величинами. Підприємницькі втрати – це в першу чергу випадкове зниження підприємницького прибутку.

Саме величина таких втрат і характеризує ступінь ризику. Виходить, аналіз ризику зв'язаний, насамперед, з вивченням втрат.

Складність класифікації підприємницьких ризиків полягає в їхньому різноманітті. З ризиком підприємницькі фірми зіштовхуються завжди при рішенні як поточних, так і довгострокових задач. Існують певні види ризиків, дії яких піддані усі без винятку підприємницькі організації, але поряд із загальними є, специфічні види ризику, характерні для певних видів діяльності: так, банківські ризики відрізняються від ризиків у страховій діяльності, а останні у свою чергу від ризиків у виробничому підприємництві.

Видова розмаїтість ризиків дуже велика – від пожеж і стихійних лих до міжнаціональних конфліктів, змін у законодавстві, що регулює підприємницьку діяльність, і інфляційних коливань.

Крім цього, економічний і політичний розвиток сучасного світу породжує нові види ризику, що досить важко визначити, оцінити кількісно. Транснаціоналізація бізнесу супроводжується створенням складних фінансових і виробничих взаємозв'язків. Виникає «ефект доміно», що у разі краху однієї компанії спричиняє ряд банкрутств компаній, зв'язаних з компанією-банкрутом. Посилення комп'ютеризації й автоматизації виробничо-господарської діяльності підприємницьких організацій приводить до можливості втрат у результаті збою комп'ютерної системи, збою обчислювальної техніки. Особливе значення в останні роки набули ризики, зв'язані з політичними факторами, тому що вони несуть із собою великі втрати для підприємництва.

В економічній літературі, присвяченій проблемам підприємництва, немає злагодженої системи класифікації підприємницьких ризиків. Існує безліч підходів до класифікації ризику. Певний інтерес представляє класифікація підприємницького ризику І. Шумпетера, що виділяє два види ризику:

- ризик, зв'язаний з можливим технічним провалом виробництва, сюди ж відноситься також небезпека втрати благ, породжена стихійними лихами;
- ризик, сполучений з відсутністю комерційного успіху.

Ю. Осипов розрізняє три види підприємницького ризику: інфляційний, фінансовий і операційний. У свою чергу С. Валдайцев розділяє всі ризики на дві групи: комерційні і технічні. Існують і інші підходи до класифікації підприємницьких ризиків, але вони, як правило, повторюють розглянуті вище. Однак усі перераховані види ризику недостатньо повно відбивають його розмаїтість, тому необхідно в першу чергу виділити типи ризиків, згрупувавши їх по певним ознакам.

З ризиком підприємець стикається на різних, етапах своєї діяльності, і, природно, причин виникнення конкретної ризикової ситуації може бути дуже багато. Звичайно під причиною виникнення мається на увазі якась умова, що викликає невизначеність результату ситуації. Для ризику такими джерелами є: безпосередньо господарська діяльність, діяльність самого підприємця, нестача інформації про стан зовнішнього середовища, що робить вплив на результат підприємницької діяльності. Виходячи з цього варто розрізняти:

- ризик, зв'язаний з господарською діяльністю;
- ризик, зв'язаний з особистістю підприємця;
- ризик, зв'язаний з нестачею інформації про стан зовнішнього середовища.

У зв'язку з тим, що імовірність виникнення останнього ризику зворотно пропорційна тому, наскільки підприємницька фірма інформована про стан зовнішнього середовища стосовно своєї фірми, він найбільш важливий у сучасних умовах господарювання. Недостатність інформації про партнерів (покупців чи постачальників), особливо їх діловий імідж і фінансовий стан, грозить підприємцю виникненням ризику. Нестача інформації про оподатковування в Україні чи в країні закордонного партнера – це джерело втрат у результаті стягнення штрафних санкцій з підприємницької фірми з боку державних органів. Нестача інформації про конкурентів також може стати джерелом втрат для підприємця.

Ризик, зв'язаний з особистістю підприємця, визначається тим, що всі підприємці мають різні знання в галузі підприємництва, різними навичками і досвідом ведення підприємницької діяльності, різними вимогами до рівня ризикованості окремих угод.

За сферою виникнення підприємницькі ризики можна підрозділити на зовнішні і внутрішні. Джерелом виникнення зовнішніх ризиків є зовнішнє середовище стосовно підприємницької фірми. Підприємець не може впливати на них, він може тільки передбачати і враховувати їх у своїй діяльності.

Таким чином, до зовнішнього відносяться ризики, безпосередньо не зв'язані з діяльністю підприємця. Мова йде про непередбачені зміни законодавства, що регулює підприємницьку діяльність; нестійкості політичного режиму в країні діяльності й інших ситуацій, а відповідно і про втрати підприємців, що виникають у результаті війни, що почалася, націоналізації, страйків, введення ембарго.

Джерелом внутрішніх ризиків є сама підприємницька фірма. Ці ризики виникають у випадку неефективного менеджменту, помилкової маркетингової політики, а також у результаті внутріфірмових зловживань.

Основними серед внутрішніх ризиків є кадрові ризики, зв'язані з професійним рівнем і рисами характеру співробітників підприємницької фірми.

У сучасних умовах господарювання виділяють два типи підприємницького ризику за рівнем прийняття рішень: макроекономічний (глобальний) ризик і ризик на рівні окремих фірм (локальний). До середини 80-х років в Україні основна частка ризику приходилася на глобальний рівень – рівень держави. З появою самостійності суб'єктів, що хазяюють, ситуація змінилася, тепер основну частину ризику несуть підприємницькі організації. Самостійно визначаючи свої капіталовкладення і

напрямки інноваційної діяльності, самостійно укладаючи договори зі споживачами і постачальниками, вони цілком приймають на себе зв'язаний з цими рішеннями підприємницький ризик.

З погляду тривалості в часі підприємницькі ризики можна розділити на короткочасні і постійні. До групи короткочасних відносяться ті ризики, що загрожують підприємцю протягом кінцевого відомого відрізка часу, наприклад, транспортний ризик, коли збитки можуть виникнути під час перевезення вантажу, чи ризик неплатежу за конкретною угодою.

До постійних ризиків відносяться ті, які безупинно загрожують підприємницькій діяльності в даному географічному районі чи у визначеній галузі економіки, наприклад, ризик неплатежу в країні з недосконалою правовою системою чи ризик руйнувань будинків у районі з підвищеною сейсмічною небезпекою.

Оскільки основна задача підприємця – ризикувати обачливо, не переходячи ту грань, за якою можливо банкрутство фірми, варто виділяти припустимий, критичний і катастрофічний ризики. Припустимий ризик – це погроза «повної втрати прибутку від реалізації того чи іншого проекту чи від підприємницької діяльності в цілому». У даному випадку втрати можливі, але їхній розмір менше очікуваного підприємницького прибутку; у такий спосіб; даний вид підприємницької діяльності чи конкретна угода, незважаючи на імовірність ризику, зберігають свою економічну доцільність.

Наступний ступінь ризику, більш небезпечний в порівнянні з припустимим, - це критичний ризик. Цей ризик зв'язаний з небезпекою втрат у розмірі зроблених витрат на здійснення даного виду підприємницької діяльності чи окремої угоди. При цьому критичний ризик першого ступеня зв'язаний з погрозою одержання нульового доходу, але при відшкодуванні зроблених підприємцем матеріальних витрат. Критичний ризик другого ступеня зв'язаний з можливістю втрат у розмірі повних витрат у результаті здійснення даної підприємницької діяльності, тобто ймовірні втрати наміченого виторгу і підприємцю приходиться відшкодовувати витрати за свій рахунок.

Під катастрофічним розуміється ризик, що характеризується небезпекою, погрозою втрат у розмірі, рівному чи перевищуючому весь майновий стан підприємця. Катастрофічний ризик, як правило, приводить до банкрутства підприємницької фірми, тому що в даному випадку можлива втрата не тільки усіх вкладених підприємцем у визначений вид діяльності чи в конкретну угоду коштів, але і його майна. Це характерно для ситуації, коли підприємницька фірма одержувала зовнішні позики під очікуваний прибуток; при виникненні катастрофічного ризику підприємцю приходиться повертати кредити з особистих засобів.

За ступенем правомірності підприємницького ризику можуть бути виділені: виправданий (правомірний) і невиправданий (неправомірний) ризики. Можливо, це найбільш важливий для підприємницького ризику елемент класифікації, що має найбільше практичне значення. Для розмежування виправданого і невиправданого

підприємницького ризику необхідно врахувати в першу чергу ту обставину, що границя між ними в різних видах, підприємницької діяльності, у різних секторах економіки різна. Так, в галузі науково-технічного прогресу припустима імовірність одержання негативного результату на стадії фундаментальних досліджень складає 5-10%, прикладних наукових розробок – 80-90%, проектно-конструкторських розробок – 90-95%. Очевидно, що дана галузь діяльності характеризується високим рівнем ризику, разом з тим існують окремі галузі, наприклад, атомна енергетика, де можливість ризику взагалі не допускається.

Усі підприємницькі ризики можна також розділити на дві великі групи відповідно до можливості страхування: страхуємі і нестрахуємі. Підприємець може частково перекласти ризик на інші суб'єкти економіки, зокрема убезпечити себе, здійснивши певні витрати у вигляді страхових внесків. Таким чином, деякі види ризику, такі, як: ризик загибелі майна, ризик виникнення пожежі, аварій і ін., підприємець може застрахувати.

Ризик страховий – ймовірна подія чи сукупність подій, на випадок настання яких проводиться страхування. У залежності від джерела небезпеки страхові ризики підрозділяються на дві групи:

- ризики, зв'язані з проявом стихійних сил природи (погодні умови, землетруси, повені й ін.);
- ризики, зв'язані з цілеспрямованими діями людини.

До ризиків, що доцільно страхувати, відносяться:

- ймовірні втрати в результаті пожеж і інших стихійних лих;
- ймовірні втрати в результаті автомобільних аварій;
- ймовірні втрати в результаті псування чи знищення продукції при транспортуванні;
- ймовірні втрати в результаті помилок співробітників фірми;
- ймовірні втрати в результаті передачі співробітниками фірми комерційної інформації конкурентам;
- ймовірні втрати в результаті невиконання зобов'язань субпідрядниками;
- ймовірні втрати в результаті припинення ділової активності фірми;
- ймовірні втрати в результаті можливої смерті чи захворювання керівника чи ведучого співробітника фірми;
- ймовірні втрати в результаті можливого захворювання, смерті чи нещасливого випадку зі співробітником фірми.

Однак існує ще одна група ризиків, що не беруться страхувати страхові компанії, але при цьому саме узяття на себе нестрахуємого ризику є потенційним джерелом прибутку підприємця. Але якщо втрати в результаті страхового ризику покриваються за рахунок виплат страхової компанії, то втрати в результаті нестрахуємого ризику відшкодовуються з власних коштів підприємницької фірми. Основними внутрішніми джерелами покриття ризику є: власний капітал фірми, а також спеціально створені резервні фонди. Крім внутрішніх, є ще і зовнішні джерела покриття ймовірних втрат (наприклад, за дочірні банки відповідає материнський банк).

Варто виділити ще дві великі групи ризиків: статичні (прості) і динамічні (спекулятивні). Особливість статичних ризиків полягає в тому, що вони практично завжди несуть у собі втрати для підприємницької діяльності. При цьому втрати для підприємницької фірми, як правило, означають і втрати для суспільства в цілому.

Відповідно до причини втрат статичні ризики можуть далі підрозділятися на наступні групи:

- ймовірні втрати в результаті негативної дії на активи фірми стихійних лих (вогню, води, землетрусів, ураганів і т.п.);
- ймовірні втрати в результаті злочинних дій;
- ймовірні втрати внаслідок прийняття несприятливого законодавства для підприємницької фірми (втрати зв'язані з прямим вилученням власності або з неможливістю стягнути відшкодування з винуватця через недосконаліть законодавства);
- ймовірні втрати в результаті погрози власності третіх осіб, що приводить до змушеного припинення діяльності основного чи постачальника споживача;
- втрати внаслідок смерті чи недієздатності ключових працівників фірми або основного власника підприємницької фірми (що зв'язано з труднощами підбора кваліфікованих кадрів, а також із проблемами передачі прав власності).

На відміну від статичного ризику динамічний ризик несе в собі або втрати, або прибуток для підприємницької фірми. Тому їх можна назвати «спекулятивними». Крім того, динамічні ризики, що ведуть до збитків для ділової фірми, можуть одночасно принести виграш для суспільства в цілому. Тому динамічні ризики є важкими для керування.

За змістом ризики класифікують у такий спосіб:

- політичний ризик;
- виробничий ризик;
- комерційний ризик;
- фінансовий ризик;
- технічний ризик;
- галузевий ризик;
- інноваційний ризик.

Політичний ризик – це можливість виникнення збитків чи скорочення розмірів прибутку, що є наслідком державної політики. Таким чином, політичний ризик зв'язаний з можливими змінами в курсі уряду, змінами в пріоритетних напрямках його діяльності. Облік даного виду ризику особливо важливий у країнах з нестійким законодавством, відсутністю традицій і культури підприємництва.

Ефективна підприємницька діяльність, як правило, сполучена з освоєнням нової техніки і технології, пошуком резервів, підвищенням інтенсивності виробництва. Однак упровадження нової техніки і технології веде до небезпеки техногенних катастроф, що заподіюють значний збиток природі, людям, виробництву. У даному випадку мова йде про технічний ризик.

Технічний ризик визначається ступенем організації виробництва, проведенням превентивних заходів (регулярної профілактики устаткування, мір безпеки), можливістю проведення ремонту устаткування власними силами підприємницької фірми.

До технічних ризиків відносяться:

- імовірність втрат внаслідок негативних результатів науково-дослідних робіт;
- імовірність втрат у результаті недосягнення запланованих технічних параметрів у ході конструкторських і технологічних розробок;
- імовірність втрат у результаті низьких технологічних можливостей виробництва, що не дозволяє освоїти результати нових розробок;
- імовірність втрат у результаті виникнення при використанні нових технологій і продуктів побічних чи відстрочених у часі прояву проблем;
- імовірність втрат у результаті збоїв і поломки устаткування і т.д.

Виробничий ризик зв'язаний з виробництвом продукції, товарів і послуг; зі здійсненням будь-яких видів виробничої діяльності, у процесі якої підприємці стискаються з проблемами неадекватного використання сировини, росту собівартості, збільшення втрат робочого часу, використання нових методів виробництва.

Комерційний ризик – це ризик, що виникає в процесі реалізації товарів і послуг, зроблених чи куплених підприємцем.

Під фінансовим розуміється ризик, що виникає при здійсненні фінансового підприємництва чи фінансових угод, виходячи з того, що у фінансовому підприємництві в ролі товару виступають або валюта, або цінні папери, або кошти.

Галузевий ризик – це імовірність втрат у результаті змін в економічному стані галузі і ступенем цих змін як усередині галузі, так і в порівнянні з іншими галузями.

Інноваційний ризик особливо важливий у сучасній підприємницькій діяльності, що знаходиться на етапі збільшення капіталів, використовуваних як для виробництва існуючих товарів і послуг, так і для створення нових, раніше невироблених.

2. Оцінювання ризиків підприємницької діяльності.

Окремі групи ризиків можна і потрібно передбачити і прогнозувати.

У зв'язку з цим ризики поділяють на *розрахункові* та *поточні,* останні ризики виникають в процесі реалізації проектів.

З огляду на вищезгадані фактори ризику їх можна згрупувати на внутрішні, залежні від колективу підприємства, інвесторів, кредиторів, і зовнішні, що не залежать від учасників інвестиційних проектів.

Основними джерелами ризику є:

- • непередбачуваність, спонтанність природних процесів і явищ;
- • випадковість соціальних ризиків;
- • наявність протиборчих тенденцій, зіткнення суперечливих інтересів в ринкових умовах;
- • непередбачуваний результат науково-технічних розробок.

Залежно від величини втрат можна виділити наступні зони ризику

Безризикова зона - це область, в якій втрати не очікуються, їй відповідають нульові втрати або негативні (перевищення прибутку).

Під зоною *допустимого ризику* розуміється область, в межах якої даний вид підприємницької діяльності зберігає свою економічну доцільність, тобто втрати є, але вони менше очікуваного прибутку. Межі зони допустимого ризику відповідають рівню втрат, рівному розрахункового прибутку від підприємницької діяльності.

Більш небезпечна область - зона *критичного ризику* , яка характеризується можливістю втрат в розмірі понад величину очікуваного прибутку аж до величини повної розрахункової очікуваної виручки від підприємництва.

Інакше кажучи, зона критичного ризику характеризується небезпекою втрат, які свідомо перевищують очікуваний прибуток і в межі можуть привести до невідшкодованої втраті всіх коштів, вкладених підприємцем у справу. В останньому випадку підприємець не тільки не отримує від угоди ніякого доходу, але і несе збитки в сумі всіх безплідних затрат.

Зона *катастрофічного ризику* представляє собою область втрат, які за своєю величиною перевершують критичний рівень і в межі можуть досягати величини, рівної майновому стану підприємця. Катастрофічний ризик здатний привести до краху, банкрутства, повного краху підприємства, його закриття і розпродажу майна.

До категорії катастрофічних відносяться ризики, пов'язані з прямою небезпекою для життя людей або з виникненням екологічних катастроф.

3. Ризики, не пов'язані зі страхуванням.

Загалом ризики класифікують на дві великі групи:

1) страхові;

2) нестрахові (не включені в договір страхування).

Найбільш численну групу складають ризики, які можна застрахувати.

В той же час розрізняють низку ризиків, які не страхуються. До таких відносяться:

- – ринкові ризики – фактори, що можуть призвести до втрати власності чи доходу, такі як: сезонні або циклічні зміни цін; байдужість споживачів; зміни моди; конкуренти, що пропонують більш високоякісний товар;
- – політичні ризики – небезпека виникнення таких подій, як: зміна уряду; війна; обмеження вільної торгівлі; необгрунтовані або надмірні податки; обмеження вільного обміну валюти;
- – виробничі ризики – небезпека таких факторів, як: неекономічна робота обладнання; брак сировинних ресурсів; необхідність вирішувати технічні проблеми; страйки; прогули; трудові конфлікти;
- – особисті ризики – небезпека таких факторів, як: безробіття; бідність внаслідок розлучення; брак освіти; відсутність можливості отримати роботу або втрати здоров'я на військовій службі.